

BAZI TEFSİR MUKADDİMELERİNİN KUR'ÂN İLİMLERİ VE TEFSİR METODOLOJİSİ
AÇISINDAN MUKAYESESİ
(TABERSÎ, ÂLÛSÎ VE SİDDİK HÂN ÖRNEĞİ)

The Comparison of Some Tafsirs in Regards to The Discipline of Qur'ân and Interpretation
Methodology The Example of Tabarsî Âlûsî And Siddik Khan

Cengiz İDER

Diyaret İşleri Başkanlığı Din Görevlisi
Religious Officer (Imam) of Presidency of Religious Affairs
Bitlis/Turkey

cengizider13@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9586-647X

Hayati AYDIN

Prof. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Professor, Van Yüzüncü Yıl University Faculty of Theology
Van/Turkey

aydinhayati12@mynet.com

ORCID ID: 0000-0002-7652-6434

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 14 Ekim / October 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 03 Kasım / November 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Aralık / December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: İder, Cengiz- Aydın, Hayati, "Bazı Tefsir Mukaddimelerinin Kur'ân İlimleri ve Tefsir Metodolojisi Açısından Mukayesesi (tabersî, âlûsî ve siddik hân örneği)". *Van İlahiyat Dergisi*, 9/15 (Aralık 2021): 194-214.

İntihal: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by turnitin. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.org.tr/vanid> | mailto: vanyyuifd@yyu.edu.tr

Copyright © Published by Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi /

Van Yüzüncü Yıl University Faculty of Theology, Van, 65080, Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Bazı Tefsir Mukaddimelerinin Kur'ân İlimleri ve Tefsir Metodolojisi Açısından Mukayesesi (Tabersî, Âlûsî ve Siddîk Hân Örneği)

Özet

Eserlerin mukaddimleri, müelliflerin konuya hâkimiyetini gösterdikleri ve adeta ilmi yeterliliklerini okuyucuya sundukları bölümler olmuştur. Bazı tefsir mukaddimelerinde de bunu görmek mümkündür. Kur'ân ilimleri ve tefsir metodolojisi hakkında önemli bilgiler veren ve çalışmamıza konu olan Tabersî, Âlûsî ve Siddîk Hân da eserlerinin mukaddimelerinde Kur'ân ilimlerinin bir kısmına sathi yorumlar getirirken, bir kısmına ise teferruatlı bir şekilde yer vermektedirler. Örneğin Tabersî i'caz konusunu, Âlûsî i'câzla birlikte yedi harf meselesini detaylı bir şekilde ele alırken, Siddîk Hân, Kur'ân ilimleri konularına daha kısa bir şekilde değinmektedir. Müfessirlerimiz mukaddimelerinde genel olarak metodoloji konusuna daha detaylı bir şekilde değinerek takip edecekleri yöntem hakkında bilgi vermektedirler. Tefsir metodolojisi konusunda benzer kaidelerle konuyu ele alan müfessirlerimiz, bazen de kendilerine özgü yöntemleri kullandıkları müşahede edilmektedir. Bu bağlamda Tabersî, Şîa mezhebinin görüşlerini önemsemekte, imamlardan nakledilen rivayetleri Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetle eşit tutarak mezhebî taassupla konuya yaklaşmakta; Âlûsî tasavvuf ehli tarafından yapılan yorumları önemsemekle birlikte konuya temkinli yaklaşarak, yapılan batınî yorumun ayetin zahirine uygun olması gerektiğini söylemektedir. Diğer iki müfessirden daha fazla tefsir metodolojisine değinen Siddîk Hân ise mezhep taassubundan uzak durulması gerektiğini söyleyerek birçok tefsir yöntemini eleştirmekte ve bu yaklaşımları tefsir olarak değerlendirmemektedir. Tefsir metodolojisinde naklin önemine değinen müfessirlerimizden Tabersî doğru bir tefsir için sahih naklin gerekli olduğuna, Siddîk Hân ise tefsirin sadece sahih nakille bilineceğini söyleyerek, bunun dışındaki yorumları te'vil olarak değerlendirmekte böylece tefsir ve te'vil arasındaki farka değinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir Mukaddimleri, Kur'ân İlimleri, Metodoloji, Mukayese, Tabersî, Âlûsî, Siddîk Hân.

The Comparison of Some Tafsîrs in Regards to The Discipline of Qur'ân and Interpretation Methodology The Example of Tabarsî Âlûsî And Siddîk Khan

Abstract

The introductions of the works have been the sections in which the authors showed their mastery of the subject and presented their scientific competences to the reader. It is possible to see this in some tafsir prefaces. Tabarsî, Âlûsî and Siddîk Khan, who provide important information about the Qur'ânic sciences and the methodology of tafsîr and are the subject of our study, also provide superficial interpretations of some of the Qur'ânic sciences in the introductions of their works, while they include some of them in detail. For example, while Tabarsî deals with the subject of i'jaz in detail, Âlûsî deals with the issue of seven letters together with i'jaz in detail, while Siddîk Khan touches on the subjects of Qur'ânic sciences in a shorter way. Our commentators give information about the method they will follow by mentioning the methodology in general in their introductions in more detail. It is observed that our commentators, who deal with the subject with similar rules about the methodology of tafsir, sometimes use their own methods. In this context, Tabarsî attaches importance to the views of the Shia sect, and approaches the subject with sectarian bigotry, equating the narrations transmitted from the imams with the narrations from the Prophet; While Âlûsî gives importance to the comments made by the people of mysticism, he approaches the subject cautiously and says that the esoteric interpretation should be in accordance with the apparent meaning of the verse. Siddîk Khan, who touches upon the methodology of tafsîr more than the other two commentators, criticizes many tafsir methods by saying that sectarian bigotry should be avoided and does not evaluate these approaches as tafsîr. One of our commentators, Tabarsî, who mentioned the importance of transmission in the methodology of tafsîr, states that the correct translation is necessary for a correct interpretation, and Siddîk Khan, on the other hand, considers the interpretations other than these as ta'wil, thus mentioning the difference between tafsîr and ta'wil.

Keywords: *Tafsîr Introductions The Discipline of Qur'ân, Methodology, Comparison, Tabarsî, Âlûsî, Siddîk Khan.*

Giriş

Tefsir mukaddimleri, müfessirlerin Kur'ân ilimleri ve takip ettikleri metodoloji hakkında fikir sahibi olmamız açısından önem arz etmektedir. Kur'ân'ın doğru bir şekilde tefsir edilmesi için gerekli görülen bilgi ve usûl bazı tefsir mukaddimelerinde müfessirler tarafından ele alınmaktadır. Bu sayede müfessirlerin ele aldıkları Kur'ân ilimleri ve takip ettikleri yöntemlere ulaşılmaktadır. Bu çalışmada Şîî müfessir Ebû Alî Emînüddîn el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî'nin (öl. 548/1154) *Macmau'l-beyân*'ı, Ehl-i sünnet müfessiri

Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî'nin (öl. 1270/1854) *Rûhu'l-me'ânî fî tefsiri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*'si ve mezhebî görüşlere karşı çıkan Ebü't-Tayyip Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî el-Kannevcî'nin (öl. 1307/1890) *Fethu'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân* adlı eserlerinin mukaddimleri ele alınıp mukayese edilecektir. Seçilen eserlerin farklı ekollere mensup müfessirler tarafından kaleme alınması içeriğini zengin kılmaktadır. Çalışmayla İslam dininin iki büyük ekolü olan Ehl-i sünnet ve Şîa ile birlikte mezhebî görüşlere karşı çıkan bir tefsir anlayışında Kur'ân ilimleri ve tefsir metodolojisi tespit edilecek, farkları, ittifak ve ihtilaf etmiş oldukları bazı noktalar da ortaya çıkmış olacaktır.

1.Üç Müfessirin Biyografisi

Şîa dünyasında müfessir kimliğiyle öne çıkan Tabersî, 1075 veya 1077 yılında İran'ın Tefriş kentinde dünyaya gelmiş, 548/1154 yılında yine İran'ın Sebzevâr kentinde vefat etmiştir. Tabersî'nin tefsir alanında kaleme aldığı *Macmau'l-beyân* tefsiri en önemli eseri kabul edilmektedir.¹ Âlûsî, 1217-1802 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiş, 1270-1854 yılında yine Bağdat'ta vefat etmiştir. Şafiî mezhebine mensup olan Âlûsî yirmiye yakın eseri bulunmakta, en meşhurları *Ruhû'l-me'anî* adlı tefsiridir.² Sıddîk Hân, 1248-1832 yılında Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletine bağlı Bans Bireli'de dünyaya gelmiş, 1307-1890 yılında Bopal'da vefat etmiştir. Sıddîk Hân 220'ye yakın eser kaleme almıştır. En meşhur eserlerinden birisi de tefsir alanında kaleme aldığı *Fethû'l-beyân fî makâsidi'l-Kur'ân* adlı tefsiridir.³

2.Tefsir

Tefsir kelimesi **فَسْر** kökünden bir mastar formu olup, lügat kitaplarında açıklama, müşkül olan durumu açıklığa kavuşturma,⁴ doktorun hastalığın tahlili için baktığı sıvı, herhangi bir durumu beyan etmek,⁵ keşif ve açıklama gibi anlamlara gelmektedir.⁶ İstilah olarak da tefsir için ulemâ tarafından farklı tarifler yapılmıştır. Makalemizdeki müfessirlerden Tabersî tefsir kelimesini çelişkiymiş gibi görünen lafızlardan kastedilen manayı açıklama olduğunu bildirmektedir. Ayrıca Abdullah b. Abbas'a dayandırdığı bir rivayete yer vererek,

¹Mustafa Öz, "Tabersî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/324.

²Muhammed Eroğlu, "Âlûsî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2/550.

³Abdulhamit Birişik - A. Cüneyt Eren, "Sıddîk Hân", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37/92-93.

⁴Muhammed Ferid Vecdî, *Dâiretu me'ârifi'l-karni'l-'ısrîn* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1971), 7/286.

⁵Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâge* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 2/22.

⁶Ali b. Muhammed Seyit Şerif el-Cürcânî, *Mu'cemû't-ta'rifât* (Kahire: Dâru'l-Fâdile, 2004), 57.

tefsirin genel olarak herkes tarafından bilinen, Arapların kelimeler ve lügatiyle bilinen, ulemâ tarafından te'vil edilen müteşâbih ayetler ve son olarak da sadece Allah Teâlâ'nın bildiği tefsir şeklinde dört kısmının olduğunu söylemektedir.⁷ Âlûsî tefsirin, Kur'ân lafızlarının nasıl okunacağını, tikel ve cümle içerisinde delalet ettikleri anlamlar ve bunları tamamlayan nâsih-mensûh, sebab-i nüzûl ve kıssalar gibi Kur'ân ilimleri ve bunları açıklayan ilim olarak tarif etmektedir.⁸ Sıddîk Hân ise tefsirin beşer gücü nispetinde ve Arap dili kaidelerini göz önünde bulundurarak, Kur'ân ayetlerinin nazmını ve sûrelerdeki ayetleri araştıran ilim şeklinde tanımlamaktadır.⁹

3. Mukaddime

Mukaddime sözlükte, ön, alın,¹⁰ önde olanlar¹¹ ve arkanın zıddı¹² gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak da mukaddime birçok anlama gelmektedir. Kitabın mukaddimesi kitabın anlaşılmasında takip edilen metot, ele alınacak olan ilmin tarifi ve konusu gibi detaylar kastedilmektedir.¹³ Bir kitabın mukaddimesi, binanın temeli konumundadır. Müfessirler kitaplarının mukaddimelerinde tefsirin daha iyi anlaşılması için Kur'ân'a bağlı ilim ve konuları ele almaktadırlar.¹⁴ Kitapların başlarındaki bu mukaddimeler, Kur'ân ilimleri ve müfessirlerin metodolojisi hakkında bilginin yer aldığı bir giriştir. İbn Cerîr et-Taberî (öl. 310/923), Kurtûbî (öl. 671/1273) ve Âlûsî (öl. 1270/1854) gibi müfessirler bu yola başvuran ulemâdandır.¹⁵

4. Kur'ân İlimleri

Kur'ân ilimleri isim tamlaması şeklinde bileşik bir kelimedir. Kur'ân, Hz. Muhammed'e (sav) indirilen mukaddes kitabın ismidir. Ulûm kelimesi ise Kur'ân'a hizmet eden ve ona isnat edilen ilimlere denilmektedir. Kur'ân ilimleri, Kur'ân'ın nüzûlünü, nüzûl

⁷Ebû Ali el-Fadl b. el-Hasan et-Taberî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-'Ulûm, 2006), 12.

⁸Ebû'l-Fadl Şehabeddin es-Seyyid Mahmut el-Bağdadî Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, t.y.), 4.

⁹Ebû't-Tayyip Sıddîk b. Hasan b. Ali el-Kannevci Sıddîk Han, *Fethû'l-beyân fi mekâsidi'l-Kur'ân* (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1996), 11.

¹⁰Ebû Mansur Muhammed b. Ahmet el-Ezherî, *Tehzîbu'l-lüğeti* (Mısır: Dâru'l-Kavmiyyeti'l-'Arabiyye, 1964), 9/47.

¹¹Ebu'l-Hasan el-Kazvinî Ahmet b. Faris b. Zekeriyya el-Kazvinî, *Mu'cem miyâsû'l-luğeti*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun (Dâru'l-Fikr, 1979), 5/65.

¹²Zeynuddin Ebû Abdillâh Muhâmmad b. Ebî Bekr b. Abdulkadir el-Hanefî er-Razî, *Muhtârû's-sihâh* (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye Dâru'n-Numûzeciyye, 1999), 249.

¹³Muhammed Ali et-Tehavenî, *Mevsu'atu Keşşâf İstilâhâti'l-funûni ve'l-'ulûm* (Lübnan: Mektebetu Lübnan, 1996), 2/1630.

¹⁴Muhammed Safa Şeyh İbrahim Hakkî, *'Ulûmü'l-Kur'ân min hilali mukaddimâti't-tefâsîr* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 22.

¹⁵Muhammed Muhammed Ebu Şehbe, *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Riyad: Dâru'l-Livâ, 1987), 35.

şeklini, yerini, zamanını, toplanmasını, i'câzını, nâsih-mensûhunu, muhkem-müteşâbihini, emsallerini, sûre ve ayetlerin tertiplerini araştıran ilim olarak tarif edilmektedir.¹⁶ Bu ilimleri bilmenin faydaları arasında Kur'ân'ın kültürünü bilmek, içindeki kıymetli bilgilerle kuşanmak, güzel bir şekilde Kur'ân savunmasını ve tefsirinin daha kolay yapılabilmesi gibi maddeler zikredilmektedir.¹⁷

5. Metodoloji

Metodoloji kelimesi yöntem, usûl ve metotları inceleyen bilim dalına denilmektedir.¹⁸ Bu kelimenin Arapça karşılığı olan **مَنْهَج** kelimesi **دَجَّ** fiilinden türeyip sözlükte açık yol, yöntem ve üslup gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹ Metodolojinin birkaç kısmı bulunmaktadır. Belirlenen hedefe akli metotlarla ulaşılmaya çalışılsa bu metodoloji akli olur. Eğer bu hedef nakli yöntemlerle kastedilirse metot nakli olarak isimlendirilir. Şayet deneylerle hedefe ulaşılsa metodoloji deneysel olur. Son olarak bu hedefe ulaşmada ariflerin keşfi gibi bir durum söz konusu olursa o zaman metodoloji keşfi olarak isimlendirilir.²⁰

Tefsir metodolojisi müfessirler tarafından göz ardı edilmeyecek kadar önemli bir konudur. Doğru bir metodoloji için ulemâ tarafından dile getirilen önemli maddelerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Allah Teâlâ'nın Ayet-i kerimeden kast ettiği mana bir olmasına rağmen, çoğu zaman kastedilen manaya ulaşmada birçok yöntem kullanılmaktadır. Her bir metodolojinin ayetin anlaşılmasında kendisine has bir neticesi ve özelliği bulunmaktadır. Önemli olan doğru metodolojiyi diğerlerinden ayırt edebilmektir. Böylece müfessir Allah'ın murat ettiği manayı tespit ederek, hem kendisini hem de başkalarını hataya düşmekten koruyabilecektir.²¹

b) Tefsir metodolojisi sayesinde bir müfessirin takip ettiği yöntem ve yol kolayca anlaşılabilir. Böylece müfessirin kuvvetli ve zayıf görüşleri tespit edilip hatalara itiraz ve doğrulardan istifade yolu açılmaktadır.

¹⁶Sabir Hasan Muhammed Ebû Süleyman, *Mevridu'z-zem'ân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Hindistan: ed-Dâru's-Selefiyye, 1984), 6-7.

¹⁷Mustafa Dîb el-Buğâ - Muhyiddin Dîb Mistû, *el- Vâdih fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Dımeşk: Dâr Kelimeti't-Tayyib, 1998), 8.

¹⁸Ahmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2013), 774.

¹⁹Reyhart Dûzî, *Tekmiletu'l-me'âcimi'l-Arabiyye*, çev. Cemal el-Hayyat (Bağdat: Dâru'n-Nuşûr ve's-Sekkâfeti'l-'Amme, 2000), 10/318.

²⁰Tullab el-Hasan, *el-Menhecu't-tefsiriyye 'inde el-'Allâmeti'l-Heyderî* (İran: Dâru Furâkid, 2010), 10-11.

²¹Muhammed Ali Esdî, *el-Menâhucu't-tefsiriyye 'inde's-Şiyye ve's-Sünne* (İran: el-Muâvenetu's-Sekâfiyye, 2010), 29.

c) Her müfessir Kur'ân'ı tefsiri esnasında sahih bir mantıkla elde ettiği bir yöneme sahip olmalı ki doğru bir tefsir yapma salahiyeti elde edebilsin.

d) Allah Teâlâ Kur'ân'da düşünmemizi, Peygamber (sav) de Kur'ân'ı tefsir etmemizi istemektedir.²² Bu da bize bir iş hakkındaki emrin onun gereksinimleri hakkında da emir olduğu kaidesi gereği, Kur'ân'ı güzel ve doğru bir şekilde anlamının yolu onun tefsir metodolojisinin güzel ve doğru olmasıyla elde edilebileceğini göstermektedir. Bu da tefsir yöntemlerini tahkik edip doğru metodu bulmakla mümkündür.²³

6. Mukayese

Benzetme veya karşılaştırma yoluyla değerlendirme, kıyaslama ve oranlama²⁴ gibi anlamlara gelen mukayese, Arapça قَاسَ fiilinden ismi mef'ul olup, bir şeyi bir şeyin ölçüsüyle değerlendirme anlamında kullanılmaktadır.²⁵ Coşkun San karşılaştırmanın bir yöntem olarak eski çağlardan günümüze dek önemini koruyan bilimsel bir yaklaşım olduğunu söylemektedir.²⁶

7. Müfessirlerin Mukaddimelerinde Temas Ettikleri Kur'ân İlimleri

Tabersî, Kur'ân ilimlerinin en şerefli ilim olduğunu dile getirmekte ve bunun ilimlerin kaynağı olduğunu söylemektedir. Tabersî Hz. Ali'nin Kur'ân'ın güzelliği ve eşsizliği hakkında 'Kur'ân'ın zahiri zarif, hoş, zevkli ve düzenlidir. Batını ise derindir, acayıpları tükenmez, garip yönleri de son bulmaz.' dediğini nakletmektedir.²⁷ Tabersî, Kur'ân ilimlerine mukaddimesinde fazla detaya girmeden değinmektedir. Genel olarak kıraat ve delilleri, i'rab, müşkül, lügat, sebab-i nüzûl, te'vil ve kısas gibi Kur'ân ilimlerine değinmektedir.²⁸

Tabersî daha sonra sûre ve ayetlerin tefsirine geçmeden Kur'ân ilimlerine değinmek isteyen herkesin bilmesi gerektiği yedi ilmi mukaddimesinde şöyle sıralamaktadır:

a) Kur'ân ayetlerinin sayısı ve faydası. Tabersî, Kur'ân ayetleri hakkındaki en sağlam görüşün Kûfe ehlinen nakledilen olduğunu söylemektedir. Çünkü bunlar Hz. Ali'den alınmıştır demektir. Medine Ehl-i Ebû Cafer b. Yezîd b. el-Ka'ka el-Karî (öl.130/747),

²²Esdî, *el-Menâhîcu't-Tefsiriyye 'İnde'ş-Şüyye ve's-Sünne*, 29.

²³Esdî, *el-Menâhîcu't-Tefsiriyye 'İnde'ş-Şüyye ve's-Sünne*, 29.

²⁴Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 795.

²⁵Razî, *Muhtâru's-Sihâh*, 237.

²⁶Coşkun San, "Karşılaştırma Yönteminde Zaman ve Mekân Boyutları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 48/01 (Ocak 1993) (1983), 155-159.

²⁷Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/6.

²⁸Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/8.

Şeybete b. Nessâh (öl.130/747), İsmâîl b. Ca'fer'den (öl.180/796) almışlardır. Basra Ehl-i Asım b. Ebî es-Sabbah el-Cahderî (öl.128-130/745-747) ve Eyyüp b. el-Mütevvekkil'den (öl.177/793) almışlardır. Mekke Ehl-i ayet sayılarını Mücâhit b. Cebr'den (öl.103/721) almışlardır. Tabersî, Kur'ân ayetlerinin sayısını bilmenin faydaları arasında sevapla meşgul olma, kıyamet günü şahitlik yapma ve ezberlemenin kolaylaşması gibi hususları zikretmektedir.²⁹ Kur'ân ayetlerinin sayısı ve faydalarını ele almakta bunu da mezhebî bir görüşle Kûfe ehlinden nakledilenleri öne çıkarıp sahih görmekte ki bu da Şîa'nın Hz. Ali'ye bağlılığından öteye gitmemektedir. Bunun da Kur'ân ilimlerine direkt olarak bir fayda sağlayacağı kanısında değiliz. Çünkü Kur'ân ilimleri ayetlerin sayısından ziyade ayetlerin doğru anlaşılmasında bir argüman olarak kullanılmaktadır.

b) Kıraat imamlarının isimlerini, bölgelerini ve rivayetlerini bilmek. Tabersî, kıraat imamlarının adını zikrettikten sonra mezhep olarak kıraat imamlarından rivayet edilenleri okumanın caiz olduğu görüşünü benimsediklerini aktarmaktadır.³⁰ Tabersî kıraat imamlarının isimlerini, bölgelerini ve rivayetlerini de Kur'ân ilimleri için önemli görmektedir. Tabersî tarafından ileri sürülen bu görüşün yerinde olmadığı görülmektedir. İsim ve bölgelerinin bilinmesi Kur'ân ilimlerine direkt olarak etki etmemektedir. Ancak rivayet ettiklerinin sıhhatli olması ayetlerin doğru yorumlanmasında etkili olmaktadır. Çünkü kıraatin sahih olmasının şartlarından birisi de isnadın, naklin ve rivayetinin sahih olmasıdır.³¹

c) Tefsir ve te'vil kelimelerinin anlamını bilmek. Tabersî burada tefsir ve te'vil kelimelerinin anlamları arasındaki farka değinmektedir.³²

d) Kur'ân'ın isimlerini ve bu isimlerin manalarını bilmek. Tabersî'nin dile getirdiği görüşün Kur'ân ilimleri için etkili bir delil olduğunu düşünmüyoruz. Çünkü bu isimleri ve manalarını bilmenin Kur'ân ilimlerine değil belki Kur'ân'ın değerinin bilinmesine katkı sunacağı kanısındayız.

e) Kur'ân ilimlerini ve bunların açıklamalarını bilmek. Tabersî bu bölümde Kur'ân'ın i'câzına değinerek, bunun Peygamber'in (sav) doğruluğunu tasdik edici olduğunu zikretmektedir. Kur'ân'ın i'câzı fesahatinde mi? Kendisine has nazmında mı? Yoksa Arapların Kur'ân'ın benzerini getirme güçlerini Allah'ın onların elinden alması olarak tarif edilen sarfe ile mi? gibi sorulara cevap aramaktadır. Tabersî Kur'ân'ın eksik ve fazla

²⁹Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*, 1/8-9.

³⁰Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*, 1/10.

³¹Tâhir Mahmûd Muhammed Yakûb, *Esbâbü'l-hatâi fi't-tefsir* (S.Arabistan: Dâru İbnu'l-Cevzi, 2005), 123.

³²Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*, 1/11.

olmasına da değinerek böyle bir şeyin mümkün olmadığını dile getirmektedir. Ayrıca nâsîh-mensûh ve bedâ ile tahsis arasındaki farka, neshin şartları Kur'ân'ın sünnetle neshi gibi konulara temas etmektedir.³³ Tabersî bir madde olarak Kur'ân ilimleri ve bunların manasını bilmeyi dile getirmektedir. Bunun bir tekrar olduğu görülmektedir. Çünkü Tabersî zaten bu maddeleri Kur'ân ilimlerini bilmek için zikretmektedir. O, Kur'ân ilimlerini bilmek için Kur'ân ehlinin faziletini bilmeyi gerekli görmektedir. Burada naklettiği hadislerden biri de 'İbadetlerin en hayırlısı Kur'ân okumaktır. Kur'ân zenginliktir, ondan öte zenginlik yoktur ve ondan sonra fakirlik de yoktur.'³⁴ hadisidir. Görüldüğü gibi hadis Kur'ân ilimlerini değil belki Kur'ân fazileti hakkındadır. O'nun, Kur'ân ehlinin faziletini bilmeyi Kur'ân ilimleri için gerekli görmesinin teşvik için olduğu söylenebilir.

f) Kur'ân ve Kur'ân ehlinin fazileti hakkındaki haberleri bilmek. Tabersî bu bölümde Kur'ân ve Kur'ân'a hizmet edenler hakkında rivayet edilmiş olan 'İnsanlardan bir kısmı Allah'ın has kullarıdır. Bunlar Kur'ân ehli olanlardır.'³⁵ hadisini ve benzerlerini zikretmektedir.³⁶

g) Kur'ân okuma esnasında sesi güzelleştirmek. Tabersî Peygamber'den (sav) rivayet edilen 'Sesin güzel olması Kur'ân'ın tezyinindedir.'³⁷ hadisini zikretmektedir.³⁸ Tabersî bu tezin Kur'ân ilimleri için önemli olduğunu ifade etmektedir. Sesin güzel olmasının Kur'ân ilimleriyle bir bağlantısının olmadığı kanısındayız. Çünkü sesin güzel olması ancak dinleyiciyi etkilemektedir.

Âlûsî ilk önce tefsir ve te'vil kelimelerinin anlamları ve tefsir ilminin şerefini dile getirerek tefsirine giriş yapmaktadır. Tefsir ilmini, ilimlerin en şerefli olarak kabul görmektedir. Âlûsî tefsirinin mukaddimesinde Kur'ân ve ilimleri hakkındaki birkaç faydayı şöyle ifade etmektedir:

a) Kur'ân'ı bilmek. Nâsîh-mensûh, muhkem-müteşâbih, mukaddem-muahhâr, helal ve haramın bilinmesidir.³⁹ Âlûsî devamında müphem-mücmel, sebab-i nüzûl, âm-tahsis, mutlak-

³³Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/14-15.

³⁴Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmet et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 1/255 (No. 738).

³⁵Ahmet b. Amr b. Abdülhalik el-'Atîk el-Bezzâr, *el-Bahrû'z-zehhâr*, thk. Mahfuzu'r-Rahman Zeynullah (Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1993), 13/520. (No.7369).

³⁶Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/15.

³⁷Bezzâr, *el-Bahrû'z-zehhâr*, 4/353 (No. 1553).

³⁸Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/17.

³⁹Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, 1/ 5.

mukayyed, emir-nehiy, kıraat ve müşkilü'l-Kur'ân gibi ilimleri tafsilata girmeden zikretmektedir.⁴⁰

b) Kur'ân'ın isimlerini bilmek. Âlûsî bir kimsenin Kur'ân'ı anlamasında isim ve sıfatların önemini zikretmektedir. O da Tabersî gibi Kur'ân'ın isimlerini bilmenin önemine değinmekte ve Kur'ân'ı anlamadaki önemini ifade etmektedir.⁴¹ Aslında bu zikredilen başlık Kur'ân ilimlerini bilmede değil belki bu ilimlerden biri sayılmıştır. Ulemâ bunu Kur'ân'ın anlaşılmasında kullanmaktadır.⁴²

c) Kur'ân'ın yedi harf üzerine nazil olması ve Kur'ân'ın toplanması.⁴³

d) Kur'ân'ın i'câzı konusuna Âlûsî detaylı bir şekilde değinmekte ve sarfe görüşünü ret etmektedir.⁴⁴

Sıddîk Han ise mukaddimesine tefsir ilminin şeref ve yüceliğini zikrederek giriş yapmaktadır.⁴⁵ Sıddîk Hân Kur'ân'ın i'cazı, kıraat, sebab-i nüzûl, kıssalar, nâsih-mensûh, mücmel ve mübeyyen gibi ilimleri detaya girmeden dile getirmektedir.⁴⁶ O, Kur'ân'ın fazileti hakkında rivayet edilen hadislere yer vermekte ve Süyûtî'nin (öl.911/1505) *el-İtkân* adlı eserinde Kur'ân ilimlerini uzunca anlattığını, ancak birçoğunun tefsir ilmiyle direkt bağlantısının olmadığını ifade etmektedir.⁴⁷

Mukayese: Tabersî, Âlûsî ve Sıddîk Hân mukaddimelerine Kur'ân ilimlerinin şerefli olduğunu dile getirerek giriş yapmakta, tefsir ve te'vil kelimelerinin anlamlarını vermektedirler. Tabersî, Kur'ân ilimlerinin bir kısmına değinmekte, ayetlerin sayısı ve faydası, kıraat ve imamlarını, Kur'ân'ın isim ve manaları, Kur'an'ın i'câzı ve fazileti gibi konulara değinmektedir. Âlûsî ise mukaddimesinde birkaç fayda zikrederek nâsih-mensûh, muhkem-müteşâbih, sebab-i nüzûl, âm- tahsis, mutlak-mukayyet, i'câz, emir-nehiy, kıraat, müşkilü'l-Kur'ân, Kur'ân'ın isimlerini bilmek gibi konuları detaya girmeden dile getirmektedir. Sıddîk Hân da i'câz, kıraat, sebab-i nüzûl, kıssalar, nâsih, mensûh, mücmel, mübeyyen gibi ilimleri zikretmektedir. Üç müfessir de mukaddimelerinde Kur'ân ilimlerini tafsilata girmeden zikretmektedir. Bu konuda Tabersî Kur'ân'ın i'cazı konusunu Âlûsî

⁴⁰Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, 1/6-7.

⁴¹Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, 1/9.

⁴²Ebû'l-Fadl Celaleddin Abudurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, çev. Sâkıp Yıldız - Hüseyin Avni Çelik (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987), 125.

⁴³Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, 1/21.

⁴⁴Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, 1/27.

⁴⁵Sıddîk Han, *Fethû'l-beyân fi mekâsidi'l-Kur'ân*, 1/11.

⁴⁶Sıddîk Han, *Fethû'l-beyân fi mekâsidi'l-Kur'ân*, 1/17.

⁴⁷Sıddîk Han, *Fethû'l-beyân fi mekâsidi'l-Kur'ân*, 1/29.

Kur'ân'ın i'cazı ve yedi harf üzerine nazil olma meselesini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Sıddık Hân da Kur'ân ilimlerine detaya girmeden değinmektedir. Müfessirlerin tefsirlerine bakıldığında Kur'ân ilimlerini konuyla alakalı ayetlerin tefsirinde ele aldıkları ve detaylı bir şekilde işlediklerini müşahede etmekteyiz.

8. Müfessirlerin Mukaddimelerinde Temas Ettikleri Tefsir Metodolojisi

Tabersî, ulemânın ayetlerin anlamına ulaşmak için tefsir ilmine dalıp birçok kitap te'lif ettiklerini söylemektedir.⁴⁸ O, Kur'ân'ın doğru tefsir edilmesinin ancak sahih bir nakille mümkün olacağını ifade etmektedir. Bu konuda Tabersî Şîî olmasına rağmen, Ehl-i sünnet tarafından rivayet edilen 'Kim Kur'ân'ı kendi re'yi ile tefsir ederse doğru olsa bile hata etmiş olur.' hadisini⁴⁹ nakletmektedir.⁵⁰ Dolayısıyla Tabersî'nin dile getirdiği görüşün yerinde bir tespit olduğunu söylemek gerekir. Ancak sahih naklin Kur'ân tefsirinin genelinde olmadığını rivayet yönteminde kullanıldığını belirtmek lazımdır.⁵¹

Tabersî'nin mukaddimesinde değindiği usûl ve metodoloji hakkındaki görüşlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Tabersî, Kur'ân'ın anlaşılmasında i'rabın önemli olduğunu beyan etmekte ve kelamın eksik ve doğruluğunun ispat edilmesinde bir ölçü olduğunu dile getirmektedir.⁵² Bu tespitin yerinde olduğu söylememiz gerekir. Kur'ân'ın Arapça olması manasının anlaşılmasında bu dilin kaide ve usûllerini kullanmanın gerekli olduğunu beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'ı bu kurallar dışında tefsire kalkışanın hataya düşmesi kaçınılmaz olur.⁵³

b) Ayetlere verilen mananın Kur'ân'ın zahiriyle uyum içerisinde olması gerekmektedir. Tabersî bir ayetin birçok manaya ihtimali olan ayetlerden olmaması durumunda Arapça ve i'rabı bilen birisinin Allah'ın kelimini doğru bir şekilde tefsir edeceğini söylemektedir.⁵⁴

⁴⁸Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*, 1/7.

⁴⁹Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Câmi'u't-Tirmizî*, thk. Beşşar 'Avvad Ma'rûf (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), "Kitâbu tefsiri'l-Kur'ân" 1 (No. 2952).

⁵⁰Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*, 1/11.

⁵¹Mahmûd Muhammed Yakûb, *Esbâbü'l-hatâi fi't-tefsir*, 50.

⁵²Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*, 1/12.

⁵³Mahmûd Muhammed Yakûb, *Esbâbü'l-hatâi fi't-tefsir*, 216.

⁵⁴Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*, 1/12.

c) Ayet mücmel olup da tam anlaşılmıyorsa *وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ* “*Namazı kılın, zekâtı verin*”⁵⁵ ayeti gibi Tabersî ‘O zaman Peygamber’den (sav) rivayet edilecek bir hadisle açıklanması gerekir. Çünkü namazların rekâtları ve zekâtın nisabı ve çeşitleri Peygamber’den (sav) rivayet edilen hadislerle açıklanmıştır.’ demektir.⁵⁶

d) Bir ayet-i kerime birçok manaya ihtimali bulunuyorsa, ayetten hepsinin kast edilmesi caiz değildir. Mevcut delillerin sadece bir mananın kastedildiğine delalet ettiğini ve delille uyumlu olan görüşün alınması gerektiğini bildirmektedir.⁵⁷

e) Tabersî, ayet-i kerimede bulunan lafız, iki veya daha fazla manada müşterek olursa ve bu manaların her biri kast edilebiliyorsa bu manalardan biri kesin olarak öne çıkarılmamalı demektir. Eğer manalardan biri tercih edilecekse bunu Peygamber veya bir imamdan yapılan rivayetle yapmalı ve bu konuda herhangi bir müfessirin taklit edilmemesi gerektiğini⁵⁸ söylemektedir. Burada karinelerin önemli olduğunu unutmamak gerekir. Kelimelerin yapısını anlamak için belirleyici karineler bulunmaktadır.⁵⁹ O’nun, imamlar tarafından rivayet edilen görüşlerin Peygamber’den nakledilen görüşle eşit derecede tutması mezhebî taassupla konuya yaklaştığını göstermektedir. Ancak imamlardan nakledilen görüşün sahih olması tespit edildikten sonra kabul edileceği unutulmamalıdır.

Âlûsî mukaddimesinde tefsir metodolojisi hakkında ikinci fayda başlığı altında doğru bir tefsir için ihtiyaç duyulan usûl ve şartları zikretmektedir. Ayrıca re’y tefsiri ve tasavvuf ehlinin tefsir hakkındaki görüşlerini irdelemektedir. Âlûsî müfessirin ihtiyaç duyduğu kaideleri şöyle sıralamaktadır:

a) Lügat ilmini bilmek. Âlûsî bu ilimle lafız ve mananın bilineceğini ifade etmektedir. Bazı kelimeler birden fazla manaya delalet ettiğinden dolayı lügat ilmi bilinmeden bu manalara ulaşmak mümkün değildir. Dolayısıyla lügati bilmeyenin tefsir yapması caiz değil⁶⁰ demektir. Âlûsî’nin zikrettiği bu madde yerinde görülmektedir. Çünkü Kur’ân Arap diliyle nazil olmuş, anlaşılması da lafızların ve delalet ettikleri manaların bilinmesine bağlıdır ki bu da lügat ilmini bilmekle elde edilir.⁶¹

⁵⁵Bakara, 2/43.

⁵⁶Tabersî, *Mecma’u’l-beyân fi tefsiri’l-Kur’ân*, 1/12.

⁵⁷Abdulaziz b. Abdullah b. Baz, *Mecmu Feteva İbn Baz* (y.y., trs.), 1/12.

⁵⁸Tabersî, *Mecma’u’l-beyân fi tefsiri’l-Kur’ân*, 1/12.

⁵⁹Ali Ekber Babaî, *Kur’ân Tefsir Metodolojisi*, çev. Mikail Gürel (İstanbul: el-Mustafa Yay., 2013), 146.

⁶⁰Âlûsî, *Rûhu’l-me’âni fi tefsiri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-seb’i’l-mesâni*, 1/5.

⁶¹Mena’u b. Halil el-Kattân, *Mebâhis fi ‘ulûmi’l-Kur’ân* (y.y.: Mektebetu’l-Me’ârif li’n-Neşri ve’t-Tevzi’, 2000), 283.

b) Arapça kelimelerin müfret ve terkip durumlarındaki hükümlerini bilmek. Bunun da nahiv ilmiyle bilinebileceğini söylemektedir.⁶²

c) Ma'anî, beyân ve bedî ilmini bilmek. Âlûsî me'aniyle manayı ifade etme konusunda bileşik kelimelerin bilindiğini, beyân ilmiyle de cümlede bulunan ihtilafların özelliklerinin anlaşıldığını ve bedî ilmiyle de cümlenin güzelliğinin sağlandığını ifade etmektedir.⁶³

d) Hadis ilmini kullanarak mübhem, mücmel, sebab-i nüzûl ve neshin tespitinin yapılabileceğini ifade etmektedir.⁶⁴

e) Mücmel, tebyîn, umûm, husûs, mutlak ve mukayyet gibi ilimlerin bilinmesinin gerekliliğine işaret etmektedir.⁶⁵

f) Allah Teâlâ hakkında caiz, vacip ve imkânsız olan konuları ve peygamber hakkında görüşleri bilmesi icap etmektedir. Müfessirin bunları da kelam ilminden alması gerekir yoksa çıkmaza gireceği uyarısını yapmaktadır.⁶⁶

g) Kıraat ilminin bilinmesi gerekmektedir. Çünkü kıraat ilmiyle bazı tercihlerde bulunması gerekebilir.⁶⁷

Âlûsî tarafından mukaddimesinde zikredilen usûllerin yerinde olduğu görülmektedir. Örneğin lügat ve belagat ile ilgili ilimlerin bilinmesi, özellikle mücmel-müphem ve mutlak olarak zikredilen ayetlerin tefsirinde hadislerden yararlanması gerektiği görüşünün isabetli olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü zikredilen hususlarda Peygamber'den (sav) rivayet edilen hadislerin ayetleri açıkladığı konusunda ulemâ arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır.

h) Müfessir, bağlı olduğu mezhebin görüşünü ön planda tutarak tefsiri ona göre yapmamalı, aksi takdirde kesinlikle hata edeceğini belirtmektedir.⁶⁸ Âlûsî'nin müfessirin mezhep görüşlerini ön planda tutarak tefsir yapmaması görüşünün isabetli olmasıyla birlikte kendisi tarafından da uyulmadığını görmekteyiz. Çünkü tefsiri analiz edildiğinde kendisinin de amelde bağlı olduğu Şafî mezhebinin fikhî görüşleriyle birlikte tasavvuf ehlinin görüşlerini de önemseydiği görülmektedir.

⁶² Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, 1/5.

⁶³ Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, 1/5-6.

⁶⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, 1/6.

⁶⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, 1/6.

⁶⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, 1/6.

⁶⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, 1/6.

⁶⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, 1/6.

1) Müteşâbih ayetler hakkında konuşmamalı, çünkü müteşâbih ayetlerin anlamını ancak Allah Teâlâ bilebilir demektir.⁶⁹ Bunun mutlak olmadığını farklı görüşlerin de bulunduğunu belirtmek gerekir. İhtilafın çıkış sebebi Â-li İmrân sûresinde bulunan *والراسخون في العلم* “İlimde derinleşmiş olanlar”⁷⁰ ayet-i kerimedir. Bu cümlenin başında bulunan ‘vav’ harfi atif için olursa ilimde derinleşmiş olanlar da bunun te’vilini bilmekte. Eğer ‘vav’ harfi başlangıç için olursa müteşâbih ayetlerin anlamını ancak Allah bilmektedir şeklinde olur.⁷¹

i) Müfessir, müşkilü’l-Kur’ân konusunu delil olmaksızın ele almamalı yoksa doğru bir tefsir yapamayacağını dile getirmektedir.⁷²

j) Âlûsî ayetlerin tefsirinde tasavvuf ehlinin dile getirdiklerini de önemli görmekte ve bunların işaretler olduğunu söylemektedir. Âlûsî’nin tefsir metodolojisinde tasavvuf ehlinin yaklaşımlarına değinmesi tefsirinde takip edeceği yol hakkında da bilgi vermektedir. Âlûsî’nin bu yaklaşımı tefsirini işarî tefsirlere yaklaştırmaktadır. Ancak tasavvuf ehlinin yapacağı yorumlara temkinli yaklaşarak sadece batınî anlamların kast edilmediğini ifade etmektedir. Zahir ve batın arasında bir uyumun olması gerektiğini, aksi takdirde bâtınilerin tefsirine benzeyeceğini tasavvuf ulemasının bundan uzak olduğunu söylemektedir. Son olarak Âlûsî bu gizli ve batınî anlamlara tasavvuf ehlinin keşif yoluyla ulaştığını belirtmektedir.⁷³ Batınî tefsire zahir anlam verilmeden ulaşılmayacağını dile getirmektedir. Zahir anlamları bilmeden Kur’ân’ın sırlarına ulaştığını söyleyen, evin kapısına ulaşmadan evin içine ulaştığını iddia eden kimse gibidir.⁷⁴ Tasavvuf ehlinin yorumları konusunda da dile getirdiği zahir batın uyumu gibi inceliklerin isabetli olduğu kanısındayız. Çünkü dile getirdiği bu ayrıntılar sayesinde tasavvuf ehlinin yorumları batınîlerin tefsirine benzemekten kurtulmuştur

Sıddîk Hân tefsir metodolojisi hakkında Kur’ân’ın açıklamasının iki kısım olduğunu söylemektedir. Birincisi nakille bilinen sebab-i nüzûl gibi kısımların tefsir olduğunu dile getirmektedir. İkincisi Arap kaidelerini göz önünde bulundurarak yapılan açıklamanın te’vil olduğunu ve bunun da dirayet yönteminden olduğunu söylemektedir.⁷⁵ Sıddîk Hân şartlar oluştuğunda te’vilin caiz olduğunu aktarmaktadır. Ancak tefsirin nakille bilineceğini sebep olarak da tefsirin ‘Allah’ın muradının kesinlikle bu olduğu’ anlamına geldiğini bunun da

⁶⁹Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-Azîm ve’s-seb’i’l-mesânî*, 1/6.

⁷⁰Âl-i İmrân, 3/7.

⁷¹Ebû’l-Fadl Celaleddin Abudurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkan fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebûl-Fadl İbrahim (y.y.: el-Hey’etu’l-Mısriyye, 1974), 6.

⁷²Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-Azîm ve’s-seb’i’l-mesânî*, 1/6.

⁷³Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-Azîm ve’s-seb’i’l-mesânî*, 1/7.

⁷⁴Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-Azîm ve’s-seb’i’l-mesânî*, 1/7.

⁷⁵Sıddîk Han, *Fethû’l-Beyân fî Mekâsidi’l-Kur’ân*, 1/12.

ancak nakille ispat edilebildiğini, te'vilin ise ihtimallerden birini kesinlik ifade etmeden tercih etmek olduğunu dile getirmektedir.⁷⁶

Sıddîk Hân tefsir metodolojisine giriş yapmadan önce bazı tefsir yöntemlerini eleştirmektedir. Bazı ulemânın bu konuda başvurdukları ilimleri fazla önemsediklerini sanki Kur'ân'ın bu ilimler için nazil olduğunu vurguladıklarını belirtmektedir.⁷⁷ Örneğin dilcilerin Ebû İshak İbrahîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el- Bağdadî'nin (öl. 311/923) *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî (öl. 468/1076) *el-Basît*'i ve Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endülüsî'nin (öl. 745/1344) *el-Bahr* adlı tefsirinin nahiv kaideleri ve onunla ilgili meselelerden ibaret olduğunu düşündüklerini nakletmektedir.⁷⁸ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî en-Nisabûrî (öl. 427/1035) gibi tarihçilerin sahih-batıl ayırımı yapmaksızın kıssaları kapsamlı bir şekilde ele alma gayreti içinde olduklarını söylemektedir. Fıkıhçıların ayetle bağlantısına bakmaksızın fikhî konuların tümünü Kur'ân'dan anlamaya çalıştıklarını bildirmektedir. Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Razî (öl. 606/1210) gibi aklî ilimleri ön planda tutan ulemânın ise felsefecilerin sözleriyle tefsirlerini doldurdukları ve bundan dolayı tefsirinin Ebû Hayyân gibi bazı âlimlerin 'tefsir dışında her şeyin mevcut olduğu' eleştirisine maruz kaldığını aktarmaktadır.⁷⁹ Sıddîk Hân bidatçilerin de ayetleri kendi fasit mezheplerine uydurmak için tahrif ettiklerini bu konuda çok uzak ihtimalleri dahi kullandıklarını belirtmektedir. Ateistlerin de ayetlerin tefsirinde Allah'a iftira ettiklerini ifade etmektedir.⁸⁰ Sıddîk Hân Hint Alt kıtasında Neyferiyye adlı bir gurubun da yeni çıktığını ve bunların melekleri, cinleri ve şeytanları inkâr ettiklerini ve görüşlerinin Hindistan'ın geneline yayıldığını belirtmektedir. Ayrıca mukaddimesinde tasavvufçuların başvurduğu tefsir yöntemini tefsir kısımlarından saymamaktadır.⁸¹ Sıddîk Hân son eleştirisini Kur'ân hakkında senetsiz, seleften nakil yapmadan, şer'î usûllere ve Arap kaidelerine uymadan yapılanlara karşı yapmaktadır. Örnek olarak da Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Hamza el-Kirmanî (öl. 500/1106) tarafından yazılan *Lübâbü't-Tefsir*'i göstermektedir. Sıddîk Hân, söz konusu tefsirde birçok garip ve itikadın kabul etmeyeceği kötü sözlerin olduğunu ve bunun ancak uyarı için zikredilebileceğini dile getirmektedir.⁸² Örnek olarak da **وَلَا تُحْمَلُونَ مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ**

⁷⁶Sıddîk Han, *Fethû'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*, 1/12.

⁷⁷Sıddîk Han, *Fethû'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*, 1/15.

⁷⁸Sıddîk Han, *Fethû'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*, 1/15.

⁷⁹Sıddîk Han, *Fethû'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*, 1/15.

⁸⁰Sıddîk Han, *Fethû'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*, 1/15.

⁸¹Sıddîk Han, *Fethû'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*, 1/16.

⁸²Sıddîk Han, *Fethû'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*, 1/15.

“Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmeyeceği şeyi yükleme.”⁸³ ayetini getirerek, el-Kirmanî'nin ayetin anlamının ‘muhabbet ve aşk’ olduğunu söylediğini ifade etmektedir. Yine وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ “Bastırıldığı zaman karanlığın şerrinden”⁸⁴ ayetinin tefsirini, ‘kalkıldığı zaman yapılan zikir’ olarak yaptığını ve son olarak da مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ “O'nun izni olmadan katında şefaatecek kimdir?”⁸⁵ ayetine verdiği mana, ‘kim zelil olursa (burada nefse işaret etmekte) şifa bulur.’ O, ‘ع’ harfinin de emir kipi olduğunu ‘bilinçlen ve idrak et’ anlamına geldiğini söylediğini nakletmektedir. Sıddîk Hân, el-Bulkînî'den (öl. 805/1403) bu şekilde tefsir yapanlar hakkında soru sorulduğunda bunların mülhit (inkârcı) olduklarını söylediğini aktarmaktadır.⁸⁶ Sıddîk Hân'ın mukaddimesinde ele aldığı metodolojinin diğer iki müfessirden daha ayrıntılı olduğunu söyleyebiliriz. Sıddîk Hân'ın mukaddimede eleştirdiği bazı yöntemlerde haklılık payı bulunmaktadır. Bidatçi, ateist ve Neyferiyye fırkalarının tefsir konusunda yaptıkları görüşlere katılmak mümkün değildir. Örneğin Neyferiyye fırkası tarafından ileri sürülen, melek, cin ve şeytanların inkâr edilmesi direkt ayetlerin zahir manasına ters düşmekte ve hiçbir ulemâ tarafından kabul görmemektedir. Sıddîk Hân'ın senetsiz ve seleften nakil yapmadan yapılan tefsiri eleştirmesini ise yerinde olmadığını düşünmekteyiz. Kur'ân'ın tümünü senet ve seleften nakil yaparak tefsir yapmak mümkün değildir. Çünkü birçok ayet hakkında bir şeyin nakledilmediği ve bazı ayetlerin tefsiri hakkında nakledilenlerin de sahih olmadığı bilinmektedir. Dolayısıyla Sıddîk Hân burada hakkında sahih bir rivayetin bulunduğu ayeti senetsiz tefsir yapmak caiz değil gibi bir ifade kullansaydı daha isabetli olacağını belirtmek gerekir. Ayrıca Kur'ân'ın dalciler, fıkıhçılar ve belli bir konu baz alınarak yazılan tefsirleri eleştirmesine de katılmıyoruz. Çünkü bu konularda tefsir kaleme alan ulemâ zaten alanını belirtmektedir. Bunlar genellikle tefsir ilminin bir özelliğini ön plana çıkararak eserlerini yazmışlar ve bunun da tefsir ilmine zarar vermediğini görmekteyiz. Kur'ân'ın belli bir yöntemini ele alarak tefsir yapmanın doğru olmadığını düşündüğümüz takdirde bu kapsayıcı bir hüküm olacak ve rivayet, dirayet ve başka metotlarla yazılan bütün tefsirleri eleştirmemiz gerekecek bu da tefsire zarar verecektir. Ancak “Mezhebî, zümrevî ve ideolojik bazı ön kabullerin değişmez bir esas olarak görülmesi ve bazı ayetlerin bu ekseninde te'vile tabi tutulma çabası Kur'ân'ın doğru anlaşılması ve doğru tefsir edilmesinin önündeki en büyük engellerden biri olarak sayılabilir.”⁸⁷

⁸³Bakara, 2/286.

⁸⁴Felak, 113/3.

⁸⁵Bakara, 2/255.

⁸⁶Sıddîk Han, *Fethû'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*, 1/16.

⁸⁷Şükrü Aydın, *Türkçe Çevirileri Bağlamında Kur'ân'ı Anlamak* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 334.

Sıddîk Hân genel olarak tefsirin üç kısmının olduğunu söylemektedir. Birincisi, Allah'ın kendisine has kıldığı Allah'ın zatının, isim ve sıfatlarının hakikatiyle ilgili olan kısımdır. İkincisi, kitabın sırları konusunda Allah'ın peygamberine manasını bildirdiği ayetleri içermektedir. Üçüncüsü, Allah'ın peygamberine öğrettiği ve onun da ashaba öğrettiği bir kısım ilimlerden oluşmaktadır. Bu da kendi arasında iki kısma ayrılmaktadır:

a) Esbâb-ı nüzûl, nâsîh-mensûh, lügat, kıraatler, kıssalar ve gelecekte meydana gelecek olaylar.

b) Lafızların incelenmesiyle elde edilen ilimler. Bu kısmın altına aslı, fer'î ve i'rab ile ilgili olanlarla birlikte, ehli olan ulemâ tarafından tespit edilecek olan belagât, hikmet, vaaz, işaret vb. ilimler girmektedir.⁸⁸

Sıddîk Hân'a göre bunlar dışında yapılan tefsir, sakınılması gereken re'y tefsiri olarak bilinmekte ve o da beş kısma ayrılmaktadır:

a) Kendisiyle tefsir yapmanın mümkün olduğu ilimlere vakıf olmamak.⁸⁹

b) Allah'ın dışında manasını kimsenin bilmediği müteşâbih ayetleri tefsir etmeye kalkışmak.

c) Fasit olan bir mezhebe bağlı olmak ve bu mezhebi asıl olarak görüp ona göre tefsir yapmak.

d) Delil sunmaksızın 'Allah kesinlikle bunu kast etmiş' şeklinde tefsir yapmak.

e) İstihân,⁹⁰ taklit ve nefse uyularak yapılan tefsir de ret edilmiş olan re'y tefsirinin kısımlarından sayılmıştır.⁹¹

Sıddîk Hân, müfessirde bulunması gereken bazı şartları mukaddimesinde şöyle sıralamaktadır:

a) Tefsir yapacak olan birisi lügat ilmini bilmesi gerekir.

b) Müfessirin nahiv, sarf ve iştikâk ilimlerini bilmesi icap etmektedir.

⁸⁸Sıddîk Han, *Fethû'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*, 1/18.

⁸⁹Sıddîk Han, *Fethû'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*, 1/17.

⁹⁰**İstihân:** bir mesele nassların genel çerçevesine veya mezhepte yerleşmiş genel bir kuralın kapsamına girmekle birlikte, buna göre hüküm vermeyi engelleyen başka bir gerekçe veya delil bulunur. İşte müctehidin bu ikinci delile dayanarak, genel kaideye göre hüküm vermekten vazgeçip, ikinci delile göre hüküm vermesine denir. (İbrahim Paçacı, *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 334.)

⁹¹Sıddîk Han, *Fethû'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*, 1/18.

c) Tefsir yapmaya kalkışanların me'ânî, beyân ve bed'î ilimlerine vakıf olması lazımdır.

d) Müfessir, kıraatle ilgili ilimleri bilmelidir.

e) Usûlü'd-dîn ve usûlü'l-fıkıh ilmine hâkim olması gerekir.

f) Esbâb-ı nüzûl, kıssa ve nâsîh-mensûh ilimlerini bilmesi gerekir.⁹²

g) Mücmel-müphem ayetleri açıklamak için rivayet edilen hadislere vakıf olması gerekir.⁹³

h) Allah'ın Kur'ân'la amel edenlere verdiği beceri ve marifet ilmine sahip olması gerekir.⁹⁴

Sıddîk Hân bu kaideleri zikrettikten sonra tefsir konusunda en makul ve güvenilir kısmın Peygamber'den (sav) rivayet edilen kısım olduğunu söylemektedir. Daha sonra ashap tarafından nakledilen tefsirlerin makul olduğunu ifade etmektedir. Tabiînler'in yaptığı tefsir konusunda daha temkinli davranarak eğer onlardan rivayet edilen tefsirlerin sıhhat derecesi sabit olmuşsa kabul edilir, yoksa terk edilmesi gerektiğini beyan etmektedir.⁹⁵ Şayet herhangi bir ayet için zikredildiği gibi bir nakil söz konusu değilse ve şer'î bir ispat bulunmuyorsa o zaman ister hakikat ister mecazî konularda olsun Arap lügati ile yapılan tefsirin makul olduğunu söylemektedir. Şer'î bir ispat bulunduğu takdirde de bunun tercih edilmesi gerektiğini belirtmektedir.⁹⁶

Mukayese: Tabersî ve Sıddîk Hân en sağlam tefsir metodolojisinin sahih nakille yapılan tefsir olduğunu söylemektedirler. Tabersî i'râb ve yapılan tefsirin Kur'ân'ın zahiriyle uyum içinde olması gibi birkaç maddeyi zikretmektedir. Âlûsî lügat, me'anî, beyan, bedî, hadis, Kur'ân ilimleri gibi maddeleri bilmeyi dile getirmektedir. Âlûsî tasavvuf ehlinin yapacağı tefsirlerin önemine de değinmektedir. Sıddîk Hân ise tefsirde bazı kısımların ancak nakille bilineceğini, bazılarının da Arap kaideleriyle bilmenin mümkün olduğunu söylemektedir. Sıddîk Hân mukaddimesinde bazı tefsir metotlarını eleştirmektedir. Âlûsî tasavvuf ehlinin yaptığı tefsiri överken, Sıddîk Hân bunlar tarafından yapılan yorumların tefsir olmadığını dile getirerek tamamen Âlûsî'den farklı bir görüş belirtmektedir. Üç

⁹²Sıddîk Han, *Fethû'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*, 1/17.

⁹³Sıddîk Han, *Fethû'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*, 1/17.

⁹⁴Sıddîk Han, *Fethû'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*, 1/17.

⁹⁵Sıddîk Han, *Fethû'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*, 1/18.

⁹⁶Sıddîk Han, *Fethû'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*, 1/18.

müfessirin de benzer kaideleri zikrettikleri, birbirinden farklı usûlleri dile getirdikleri ve birbirine zıt olan görüşlerinin de bulunduğu görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada Şîa mezhebine mensup Tabersî'nin *Macma'ul-Beyânı*, Ehl-i sünnet müfessirlerinden Âlûsî'nin *Rûhu'l-Meânî*'si ve mezhebî görüşlerin karşısında duran Sıddîk Hân'ın *Fethu'l-Beyân* adlı tefsirinin mukaddimleri Kur'ân ilimleri ve tefsir metodolojisi açısından incelenmiştir. Müfessirlerin Kur'ân ilimlerini detaya girmeden zikrettikleri görülmektedir. Tabersî'nin Kur'ân ilimlerine başvuracaklar için yedi faydayı maddeler halinde dile getirdiği, Âlûsî'nin de Tabersî'ye benzer birkaç faydayı zikrettiği müşahede edilmiştir. Sıddîk Hân Kur'ân ilimlerini daha kısa ele almakta ve Süyûtî gibi bazı âlimler tarafından dile getirilen bazı ilimleri Kur'ân ilimlerinden saymadığı görülmektedir. Tefsir metodolojisi hakkında ise müfessirlerin benzer kaideleri zikretmekle birlikte özellikle Tabersî ve Âlûsî'nin mezhebî görüşlerin etkisiyle dile getirdikleri bazı yöntemler görülmektedir. Müfessirler ittifakla mezhep taassubundan uzak durarak tefsir yapılması gerektiğini ifade etmekle birlikte mukaddimelerinde mezhebî görüşleri önemsedikleri müşahede edilmektedir. Âlûsî tasavvuf ehlinin ayetler hakkında yaptıkları yorumların önemine değinirken, Sıddîk Hân ise bunlar tarafından yapılan yorumların tefsir özelliğinin bulunmadığını belirtmektedir. Sonuç olarak üç müfessir tarafından mukaddimelerinde ele alınan Kur'ân ilimleri ve tefsir metodolojisi hakkındaki görüşlerinin bir kısmı kendileri veya mezhebî açıdan önemli gördükleri konulardan ibaret olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Abdulaziz b. Abdullah b. Baz. *Mecmu Feteva İbn Baz*. y.y., ts.
- Âlûsî, Ebü'l-Fadl Şehabeddin es-Seyyit Mahmut el-Bağdadî. *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, t.s.
- Aydın, Şükrü. *Türkçe Çevirileri Bağlamında Kur'ân'ı Anlamak*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.
- Babaî, Ali Ekber. *Kur'ân Tefsir Metodolojisi*. çev. Mikail Gürel. İstanbul: el-Mustafa Yay., 2013.
- Bezzâr, Ahmet b. Amr b. Abdülhalık el-Atîk. *el-Bahrû'z-Zehhâr*. thk. Mahfuzu'r-Rahman Zeynullah. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1993.
- Birişik, Abdulhamit - Eren, A. Cüneyt. "Sıddîk Hân". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 37/92-95. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

- Buğâ, Mustafa Dîb Misto, Muhyiddin Dîb. *el-Vâdih fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Dîmeşk: Dâr Kelimeti't-Tayyib, 2. Basım, 1998.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed Seyit Şerif. *Mu'cemü't-Ta'rifât*. Kahire: Dâru'l-Fâdile, 2004.
- Doğan, Ahmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Dûzî, Reyhhart. *Tekmiletu'l-Me'âcimi'l-Arabiyye*. çev. Cemal el-Hayyat. Bağdat: Dâru'n-Nuşûr ve's-Sekkâfeti'l-Amme, 2000.
- Ebû Süleyman, Sabır Hasan Muhammed. *Mevridu'z-Zem'ân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. Hindistan: ed-Dâru's-Selefiyye, 1984.
- Ebu Şehbe, Muhammed Muhammed. *el-Medhal li Dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Riyad: Dâru'l-Livâ, 1987.
- Eroğlu, Muhammed. “Âlûsî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/550-551. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Esdî, Muhammed Ali. *el-Menâhicu't-Tefsiriyye İnde's-Şiiyye ve's-Sünne*. İran: el-Muâvenetu's-Sekâfiyye, 2010.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmet el-. *Tehzîbu'l-Lüğeti*. Mısır: Dâru'l-Kavmiyyeti'l-Arabiyye, 1964.
- Hasan, Tullab. *el-Menhecu't-Tefsiriyye İnde el-Allâmeti'l-Heyderî*. İran: Dâru Furâkid, 2010.
- Kattân, Mena'u b. Halil. *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*. y.y.: Mektebetu'l-Me'ârif li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2000.
- Kazvinî, Ebu'l-Hasan Ahmet b. Faris b. Zekeriyya. *Mu'cem Mikyâsû'l-Luğê*. thk. Abdusselâm Muhammed Harun. Dâru'l-Fikr, 1979.
- Mahmûd Muhammed Yakûb, Tâhir. *Esbâbû'l-Hatâi fî't-Tefsîr*. S.Arabistan: Dâru İbnu'l-Cevzî, 2005.
- Öz, Mustafa. “Tabersî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 39/324-325. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Paçacı, İbrahim. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Razî, Zeynuddin Ebû Abdillâh Muhâmed b.Ebî Bekr b. Abdulkadir el-Hanefî. *Muhtâru's-Sihâh*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye Dâru'n-Numûzeciyye, 1999.
- San, Coşkun. “Karşılaştırma Yönteminde Zaman ve Mekân Boyutları”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 48/01 (Ocak 1993) (1983), 155-159.
- Sıddîk Han, Ebû't-Tayyip Sıddîk b. Hasan b. Ali el-Kannevcî. *Fethû'l-Beyân fî Mekâsidi'l-Kur'ân*. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1996.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abudurrahman b. Ebî Bekr. *el-İtkan fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebûl-Fadl İbrahim. y.y.: el-Hey'etu'l-Mısriyye, 1974.

- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abudurrahman b. Ebî Bekr. *el-İtkan fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. çev. Sâkıp Yıldız - Hüseyin Avni Çelik. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987.
- Şeyh İbrahim Hakkî, Muhammed Safa. *Ulûmü'l-Kur'ân min Hilali Mukaddimâti't-Tefâsîr*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmet. *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1994.
- Tabersî, Ebû Ali el- Fadl b. el-Hasan. *Mecma'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ulûm, 2006.
- Tehavenî, Muhammed Ali. *Mevsu'atu Keşşâf İstilâhâti'l-Funûni ve'l-Ulûm*. Lübnan: Mektebetu Lübnan, 1996.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre. *Câmi'u't-Tirmizî*. thk. Beşşar Avvad Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Vecdî, Muhammed Ferid. *Dâiretu Me'ârifi'l-Karni'l-'İşrîn*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1971.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *Esâsu'l-Belâge*. Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1998.